

Gender gerelateerd geweld en femicidewetgeving in Latijns-Amerika

An Vranckx en Chia Longman

Binnen de internationale gemeenschap wordt gewaarschuwd voor een toename van femicide of feminicide. Met beide termen wordt verwezen naar het systematisch afslachten van vrouwen 'omdat ze vrouw zijn'. In het eerste decennium van deze eeuw nam extreme vrouwenmishandeling in Guatemala zelfs epidemische vormen aan: meer dan 4000 vrouwen werden daar vermoord, velen na eerst te zijn verkracht en/of verminkt (Center for Gender and Refugee Studies, 2005; 2006). Mensenrechtenorganisaties bekritisieren daarbij het onvermogen van overheden om die moorden te voorkomen en om de daders te vervolgen (Guatemala Human Rights Commission, 2009). De wetgever in Guatemala trachtte recent aan deze situatie een eind te maken met een wet die voorziet in het uitwerken van beschermend en preventief beleid en specifieke strafbaarstelling voor vrouwenmishandeling en –moord: vijf tot acht jaar voor psychologische mishandeling, twaalf jaar voor fysiek en seksueel misbruik, en vijftieng tot vijftig jaar voor moord. Daarnaast wordt een gespecialiseerde onderzoekseenheid opgericht. In februari 2009 werd bij een gerechtshof de eerste zaak aangespannen waarbij expliciet werd verwezen naar deze femicidewet. Meer van die zaken worden aangekondigd. De verwachtingen die daarmee worden gewekt, in Guatemala en in de betrokken internationale

gemeenschap, worden hierna kritisch bekeken in het licht van een breder debat over het voorkomen en de aanpak van extreme vormen van geweld tegen vrouwen, het globaal karakter daarvan alsook de lokale verschijningsvormen.

Femicide: uliem en universeel gendergerelateerd geweld

Hoewel de term femicide zeker al een eeuw of twee in omloop is, plaatst Diana Russell in het boek *Femicide in global perspective* (Russell & Harmes, 2001) de moord op vrouwen in zijn verschillende verschijningsvormen en contexten binnen het domein van 'sexual politics'. Zij claimt het begrip vanuit een gender- en expliciet feministisch perspectief: het wereldwijd voorkomen van de moord op vrouwen door mannen omdat ze vrouwen zijn: 'When men murder women or girls, the power dynamics of misogyny and /or sexism are almost always involved' (Russell, 2001, p. 3). Er bestaat nochtans geen consensus over wat wel of niet tot femicide kan worden gerekend; bijvoorbeeld wanneer vrouwen zelf daders of medeplichtig zijn. Gebruiken we deze term ook wanneer moeders hun dochters compleet verwaarlozen vanwege de culturele voorkeur voor zonen, of bij de medeplichtigheid van vrouwelijke familieleden bij de

moord op schoondochters omwille van twisten over bruidschatten? Russell verkiest een brede omschrijving van femicide die rekening houdt met de verschillende verschijningsvormen van deze meest extreme vorm van 'seksistisch terrorisme', gaande van het toenemend aantal mannelijke seriemoordenaars van meisjes en vrouwen in de Verenigde Staten, de al dan niet 'intentionele' dodelijke vrouwelijke slachtoffers van verkrachting en huiselijk geweld, tot de verkrachtingsmoorden die, naast het genderneutrale 'genocide', vaak voorkomen in tijden van gewapend conflict. Russell wil ook 'verborgen' vormen van vrouwenmoord hiertoe rekenen zoals de 70.000 vrouwen die jaarlijks sterven ten gevolge van een toevlucht tot illegale abortus (Singh, 2009) vanwege misogyne attitudes en/of sociale instellingen die hen het recht op reproductieve vrijheid en zorg ontzeggen.

Hoewel feministische activisten en onderzoekers al geruime tijd pleiten voor een erkenning van de gendergeladenheid van geweld in zijn meest extreme en brutale vorm,

is femicide pas in recente jaren onder de nodige bredere publieke aandacht gekomen en wordt het sinds kort in enkele Latijns-Amerikaanse landen, waaronder Guatemala, ook strafrechtelijk erkend.

Las muertas de Ciudad Juárez: femicide in een Mexicaanse grensstad

In Russells *Femicide in global perspective* (gepubliceerd in 2001) zijn bijdragen opgenomen over verschillende vormen van femicide wereldwijd – van Australië, Azië, Afrika, het Midden-Oosten tot Noord-Amerika, met uitzondering van het Zuid-Amerikaanse continent. De eerste wijdverbreide aandacht voor de moord op vrouwen in een internationale context is nochtans in de laatste tien jaar vooral tot stand gekomen naar aanleiding van de *feminicidio* in de Mexicaanse grensstad Ciudad Juárez. Hoewel instanties lange tijd de precieze aantallen hebben betwist, zouden volgens een recente schatting tussen 1993 en 2007 bijna vijfhonderd arme meisjes en

vrouwen zijn vermoord (Monárrez Fragoso, 2009), waarvan een deel aangerand en zelfs verminkt, met gevallen van afgehakte borsten en (levende) verbranding. Meer dan de helft van de slachtoffers was tussen dertien en 22 jaar oud. Talloze lichamen werden gedumpt aan de rand van de stad, in lege panden, bouwerven, vuilnisbelten of achtergelaten in de woestijn. NGO's zoals *Nuestras Hijas de Regreso a Casa* ('Breng onze dochters terug naar huis') beweren dat daarbij sinds 2003 een zeshonderdtal vrouwen zijn vermist waarvan het lichaam nooit werd teruggevonden (Merry, 2009, p. 120). Ciudad Juárez is een metropool die in het noorden van Mexico grenst aan de stad El Paso, Texas in de VS, en daarmee een belangrijke poort voor bewegingen van mensen, goederen (waaronder illegale drugs) en kapitaal tussen het rijke Noorden en arme Zuiden. De stad staat bekend als arena van drugskartels, maar herbergt ook meer dan 300 *maquilas* (fabrieken voor exportgoederen), waarvan meer dan de helft van de werknemers vrouw is en voor een hongerloon in erbarmelijke omstandigheden werkt.

Toen de eerste verhalen eind jaren negentig rond deze gruwelmoorden begonnen te circuleren deden regeringsbeambten ze af als door de vrouwen zelf uitgelokt door zich te uitdagerend te kleden of 's nachts op straat te begeven. Politie en justitie grepen nauwelijks in en gingen vrijwel nooit over tot onderzoek. De rouwende moeders van *las muertas* organiseerden zich echter en sloten allianties met mensenrechten- en vrouwenrechtenactivisten, ver tot over de grenzen van Mexico heen. Tegen 2006 was Ciudad Juárez wereldwijd hét symbool geworden van ultiem geweld tegen vrouwen, corruptie en straffeloosheid, en de moorden werden zelfs onderwerp van populaire literatuur en film.¹

In haar recente analyse van het geweld tegen vrouwen in Ciudad Juárez en het groei-

end transnationaal activisme ertegen, betoogt Kathleen Staudt (2008) dat het fenomeen van deze gruwelmoorden niet verklaard, noch aangepakt kan worden, zonder rekening te houden met veel bredere problemen en dynamieken, waaronder de groei van de globale neoliberale economie. De vraag naar goedkope arbeid waarvan het Mexicaanse *maquiladora* model een typische uitwas is, heeft talloze ongelijkheden voortgebracht en geïntensiveerd. Zowel de toename van gendergerelateerd geweld als het transnationale kader van het verzet kunnen gesitueerd worden in diepgaande verschuivingen tijdens de laatste decennia in de economische, politieke en machtsverhoudingen. Ook de rollen en verhoudingen tussen mannen en vrouwen, hun arbeidsparticipatie en de manier waarop zij het publieke domein betreden en een stem claimen maken daar deel van uit. Terwijl politieke en justitionele instellingen faalden om het geweld en de moorden serieus te nemen en adequaat in te grijpen, heeft het lokaal activisme in de 'civil society' zich kunnen ontplooiën via nationale en internationale netwerken en bijgedragen tot een groter bewustzijn ten aanzien van gendergerelateerd geweld.

Naast het economische en institutionele biedt, volgens Staudt, tenslotte ook het culturele aspect een kader om *feminicidio* te verklaren en mogelijk aan te pakken. Hoewel hun lot de meeste aandacht heeft gekregen, werd 'slechts' een derde van de gerapporteerde vermoorde vrouwen verkracht en gefolterd door vreemden, terwijl tweederde stierf ten gevolge van 'interpersoonlijk' geweld door partners, familieleden en bekenden. Huiselijk en 'alledaags' geweld is volgens Staudt 'genormaliseerd' in Juárez, zoals op vele andere plaatsen. Dit toeschrijven aan bijvoorbeeld een cultuur van 'machismo' zou te simplistisch zijn; deze typen geweld moeten volgens haar gerelateerd worden aan structuren van

mannelijke dominantie die in het licht van de globale en lokale economische en politieke ontwikkelingen tot verschuivingen in gender-verhoudingen en -constructies hebben geleid. Zoals elders hebben kolonialisme en neokolonialisme tot een verlies van mannelijke autoriteit en controle geleid, hetgeen sommigen – via geweld – afreageren op vrouwen. In Juárez in het bijzonder participeren vrouwen in toenemende mate aan betaalde arbeid buitenshuis, die tot meer zelfstandigheid en een veranderd zelfbeeld hebben geleid. (Sommige) mannen die zelf lijden onder economische onzekerheid verkeren in een crisis van masculiniteit en in dit klimaat van een soort *backlash* richten zij hun frustraties op hun partners. In hoeverre is deze feministische en multidimensionale analyse van *las muertas de Ciudad Juarez* echter bruikbaar voor wat slechts sinds enkele jaren over de femicide in Guatemala bekend is?

Latijns-Amerika, te gevaarlijk voor vrouwen?

De internationale bekendheid met femicide in Mexico en de recente acties om daar justitieel ook iets aan te doen door middel van verschillende 'femicidewetten' zoals in Brazilië (2006), Chili, Costa Rica, Mexico zelf (2007) en recent ook buurland Guatemala, kan het vermoeden wekken dat vrouwen in die regio meer risico lopen om te worden vermoord dan elders het geval is, en dat Latino echtgenoten, vaders, broers en zonen, zich routinematig en moorddadig aan de vrouwen des huizes vergrijpen. Die inschatting moet worden genuanceerd. Latijns-Amerika heeft geen monopolie op femicide, zoals het werk van feministische activisten en onderzoekers aantoonde. Anderzijds staat wel vast dat het de regio is waar het grootste aantal moorden *tout court* worden gerapporteerd, in verhouding tot de bevolking. Wanneer we de alge-

me morbiditeitscijfers bekijken, valt op dat de ratio van moorden op vrouwen tegenover moorden op mannen in het (verre!) nadeel van mannen uitvalt. Voor elke vermoorde vrouw werden de voorbije jaren gemiddeld negen mannen vermoord (UNIFEM, 2005) – en vooral dan jonge mannen uit kansarme bevolkingsgroepen die zich ophouden in de avontuurlijker wijken van Latijns-Amerikaanse steden waar het openbare gezag zwak staat. In die omgeving blijkt hun recht op bescherming van hun fysieke integriteit nog minder gegarandeerd dan het geval is met vrouwen in bepaalde huishoudens. Maar we kunnen ons afvragen of deze situatie aanleiding zou zijn om te spreken van 'viricide', want hun slachtofferschap laat zich niet verklaren door hun 'man-zijn'. Wel valt op dat vele slachtoffers behalve jong en kansarm ook lid zijn van bendes waarin zij bescherming en een basis voor overleven hopen te vinden – zij het dan in de illegaliteit en vaak tevergeefs. Die bende-moorden worden net zo min als femicide-zaken politieel en gerechtelijk opgevolgd.

Wat Guatemala betreft, maken de cijfers omtrent grote aantallen bende-moorden dat de hoofdstad nu bij de top tien van 's werelds meest moorddadige steden wordt gerekend. In dit opzicht onderscheidt deze stad zich niet van de hoofdsteden van buurlanden El Salvador en Honduras (UNODC, 2007). Ook in het noordelijke buurland van Guatemala wordt er op los vermoord. Momenteel wordt het wereldpeloton van moordsteden aangevoerd door de Mexicaans-Amerikaanse grenssteden Tijuana en Ciudad Juárez, in de frontlinie van de oorlog van en tegen drugkartels. Maar het aanzienlijke risico dat vrouwen in deze Latijns-Amerikaanse steden lopen om in spervuur terecht te komen is geen 'statistisch afgeleide' van het risico dat ALLE inwoners van die steden – doch vooral de jonge mannen – er lopen om te worden vermoord. Zoals eerder aangetoond voor de Mexicaanse Juárez

is ook in Guatemala-stad immers sprake van gerichte femicide.

Ondanks de publieke bekendheid met de meer 'sensationele' moorden in Juárez, vertoont het Mexicaanse slachtofferprofiel zowel gelijkenissen als verschillen met dat van vrouwen die het jongste decennium in Guatemala werden gedood. In Guatemala blijkt moorddadig uit de hand gelopen huiselijk geweld de meest voorkomende kwaal. Slachtofferonderzoek wijst aan dat ruim een derde van de vermoorde vrouwen vóór hun overlijden huiselijke problemen hadden gemeld en/of zochten naar opvang buiten hun gezin. Toch kan de zaak daar niet uitsluitend worden toegeschreven aan dodelijk geweld door mannelijke huisgenoten. Er zouden in Guatemala ook vrouwen 'in paar' zijn omgebracht, naar men aanneemt lesbische koppels. Ook prostituees vormen een categorie van slachtoffers die in Guatemala, evenals elders in Latijns-Amerika, ruim vertegenwoordigd wordt gevonden in mortuaria.

Anders dan het geval is in Juárez blijken de meeste femicideslachtoffers in Guatemala inheemse vrouwen. Buitenlandse bronnen veronderstellen 'paternalisme, traditionalisme en racisme' als motieven voor deze vrouwenmoorden (Center for Gender and Refugee Studies, 2006). Maar het is onduidelijk hoe 'racisme' hier begrepen kan worden. In Guatemala maken inheemsen meer dan de helft van de bevolking uit. Bovendien blijkt femicide er vooral in het gezin te worden aangericht, waar moordende familieleden dan net zo 'inheems' zijn als de slachtoffers en dan bezwaarlijk nog om racistische motieven kan worden gemoord. In deze inheemse milieus kan sprake zijn van paternalisme en traditionalisme, maar in het licht van Staudt's analyse van de lokale en globale aspecten van femicide in Juárez, lijkt het voor Guatemala ook een oversimplicatie om deze als 'oorzaken' te zien van de dodelijke greep die

mannen er blijken te houden op vrouwen. Daarbij komt dat in Guatemala in het recente verleden meerdere decennialang een burgeroorlog werd gestreden. Deze gaf op zijn beurt aanleiding om te spreken van 'genocide', in de zin dat meerdere inheemse groepen van Guatemala in het vizier kwamen – mannen én vrouwen. De wijze waarop de inheemse zowel als de overige bevolking van Guatemala in dit conflict werd mee gezogen, droeg meer dan waarschijnlijk bij aan de 'gewenning' aan extreem geweld, en deed aldus een 'cultuur van geweld' inzetten. Lokale academici wijzen daarom op een geleidelijke overgang van genocide naar femicide (Sanford, 2008).

Wetgeving tegen femicide: beterschap verwacht?

Het langverwachte wetgevend verweer tegen femicide in Latijns-Amerika brengt de controverse in herinnering die Ineke Boerefijn op deze plaats enkele jaren geleden aankaarte (Boerefijn, 2007): gelden de 'universele' mensenrechten waarin internationale verdragen en nationale wetten voorzien niet voor vrou-

wen? Mensenrechtenverdragen verbieden nochtans discriminatie op grond van – ondermeer – geslacht. Behoeven we desalniettemin bijkomende ‘mensenrechten van vrouwen’ of ‘vrouwenrechten’? Vrouwen hebben geen andere of meer mensenrechten dan mannen, en zij behoeven die evenmin. Dat wil niet zeggen dat er geen probleem bestaat. Het erkennen van universele mensenrechten garandeert op zichzelf niet dat eenieder deze te allen tijde en overal respecteert. Getuige daarvan zijn de vrouwen in Guatemala die niet eens verzekerd bleken van hun recht op fysieke integriteit – nochtans erkend als fundamenteel mensenrecht in internationale verdragen én nationale rechtsstelsels – ook dat van Guatemala. De aard van de problematiek die zich daar de jongste jaren zo acuut voordoet is niet eens specifiek voor dat land. Zoals aangetoond, is het een van de vele landen in die regio en elders waar vrouwen minder van de hen toegekende rechten verzekerd zijn naarmate zij zich verder weg begeven uit de openbare ruimte. In de privé-sfeer van ‘hun’ huishouden blijken vrouwen het minst van hun rechten te kunnen genieten en lopen ze het meeste risico overgeleverd te zijn aan de brute kracht van ‘de sterkste’ in dat huis – die van vaders, broers, zonen en echtgenoten. Daders van geweld tegen vrouwen bevinden zich meestal in die huiselijke kring. Toch wordt tegen die daders zelden een klacht ingediend, en eisen (andere) familieleden al net zo zelden vervolging. Geweld tegen vrouwen kan gedijen in een sfeer van straffeloosheid.

Deze problematiek bleef op de achtergrond van de internationale mensenrechten-discussie tot de Weense Wereldconferentie daar in 1993 verandering in bracht. De daar aanwezige vrouwenorganisaties argumenteerden met succes dat de aantoonbare ernst en omvang van geweld tegen vrouwen als grootschalige mensenrechtenschending moest worden beschouwd. De toen aangenomen

Verklaring van Wenen veroordeelde geweld tegen vrouwen in al zijn vormen, in de openbare én in de privé-sfeer. Maatregelen werden hierna uitgewerkt in meerdere landen, niet in de laatste plaats in Latijns-Amerika, waarvan het probleem van gendergerelateerd geweld via het transnationaal activisme tegen femicide wereldwijd onder de aandacht kwam. Brazilië nam in 2006 specifieke wetgeving aan ter voorkoming en bestrijding van huiselijk geweld. Daarmee werd gevolg gegeven aan een onderzoek dat de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Rechten van de Mens had ingesteld naar de zaak Maria da Penha tegen Brazilië, waaruit was gebleken dat het land huiselijk geweld gedoogde en aldus een klimaat van geweld tegen vrouwen in stand hielp te houden (Boerefijn, 2007: 87). Diezelfde Inter-Amerikaanse Commissie congresseerde in 2006 over extreem gendergeweld. Chili, Costa Rica en Mexico pionierden intussen met femicide wetgeving, die in 2008 navolging kreeg in Guatemala (Toledo Vásquez, 2009).

De wet die Guatemala in 2008 aannam om dodelijk geweld tegen vrouwen explicieter te kunnen bestraffen bracht de femicidecijfers niet omlaag. In 2008 werd zelfs het dubbele aantal vrouwenmoorden gerapporteerd in vergelijking met 2007. Die laatste waarneming hoeft niet te betekenen dat de wet niet werkt. Ze geeft meer redenen om te geloven dat de wet geen dag te vroeg werd aangenomen. Wetten veranderen op zich geen praktijken die mede het gevolg zijn van complexe verschuivingen en verhoudingen in een globaal perspectief. Maar het bestaan van de wet verhoogt wél de relevantie van rapporteren. De *high profile* waarmee intussen de eerste gerechtszaken op grond van deze wet werden aangespannen, kan aan de daderszijde de perceptie van een ‘pakkans’ verhogen. Die perceptie is een noodzakelijk ingrediënt voor een mentaliteitswijziging, die in bepaalde

huishoudens in Guatemala misschien een rem kan helpen zetten op het 'paternalisme' en 'traditionalisme' die als oorzaken worden aangewezen voor vrouwenmoord. Maar het feit dat Mexico geen 'inheemse huishoudens' kent, geeft de vrouwen van Ciudad Juárez zeker geen voordeliger positie. Ciudad Juárez is niet alleen de femicidehoofdstad van Mexico. Ze is momenteel ook 's werelds moordhoofdstad *tout court*. In de strijd die de staat er levert ter recuperatie van zijn monopolie op de legitieme uitoefening van geweld, behoort de moord op vrouwen omdat ze vrouwen zijn, niet meteen bij de prioriteiten.

Literatuur

- Boerefijn, I. (2007). Geweld tegen vrouwen en de rechten van de mens. Oratie, *Tijdschrift voor Genderstudies*, 10, 3, 78-89.
- Center for Gender and Refugee Studies (2005). *Getting away with murder: Guatemala's failure to protect women and Rodi Alvarado's quest for safety*. University of California: Hastings College of Law.
- Center for Gender and Refugee Studies (2006). *Guatemala's femicides and the ongoing struggle for women's human rights*. University of California: Hastings College of Law.
- Guatemala Human Rights Commission (2009). *Guatemala's femicide law: progress against impunity?* URL: www.ghrc-usa.org/Publications/Femicide_Law_ProgressAgainstImpunity.pdf [Augustus 2009].
- Merry, S.E. (2009). *Gender violence: a gender perspective*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Monárrez Fragoso, J. (2009). An Inventory of femicide in Ciudad Juárez. *Women's Health Journal*, 1, 23-37.
- Russell, D.E.H. (2001). Introduction: the politics of femicide. In Russell & Harmes (2001), p. 3-11.
- Russell, D.E.H. & Harmes, R.A. (Eds.) (2001). *Femicide in global perspective*. New York: Teachers College Press.
- Sanford, V. (2008). Guatemala: del genocidio al feminicidio. *Cuadernos del presente imperfecto*. Guatemala: F&G editores.
- Singh, S., D. Wulf, R. Hussain, A. Bankole & G. Sedgh (2009). *Abortion worldwide: a decade of uneven progress*. New York: Guttmacher Institute.
- Staudt, K. (2008). *Violence and activism at the border: gender, fear, and everyday life in Ciudad Juárez*. Austin: University of Texas Press.
- Toledo Vásquez, P. (2009). What is femicide? *Women's Health Journal*, 1, 46-50.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) (2007). *Crime and development in Central America – Caught in the crossfire*. Vienna: UNODC.
- UNIFEM (2005). *Gender, health and development in the Americas: Basic indicators*. Washington D.C.: Pan-American Health Organization.

Noot

- 1 Voorbeelden van romans zijn *Desert blood: the Juarez murders* (Alicia Gaspar de Alba, 2005). Zie ook de recente Hollywood prent *Bordertown* (2007) met Jennifer Lopez en Antonio Banderaz in de hoofdrol, een film die gesteund werd door Amnesty International USA in haar campagne tegen geweld op vrouwen.